

ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ РОЗМОВНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Розмовне мовлення є різновидом усного мовлення, яке досліджувалось ученими різних галузей науки: психологами і психолінгвістами (Б.Ф.Баєв, І.І. Васильєва, Л.С.Виготський, М.І.Житкін, О.О. Леонтьєв, О.Р. Лурія, А.К. Маркова, С.Л. Рубінштейн, І.О. Синиця та ін.), лінгвістами (Ш. Баллі, М.М. Бахтін, Т.О. Ладиженська та ін.), лінгводидактами (Н.Д. Бабич, О.М. Біляєв, А.М. Богуш, М.С. Вашуленко, М.І. Пентиліук, Л.П.Федоренко, О.С.Ушакова та ін.).

Визначимося насамперед із тлумаченням науковцями поняття "усне мовлення". Зауважимо, що навіть словникові джерела визначають цей термін по – різному. Так, у лінгвістичних словниках "усне мовлення" визначається як: "форма мовлення, тип мовленнєвої діяльності, при якому мовленнєва інформація передається за допомогою звуків"; "ситуативне мовлення, що створюється у процесі спілкування, розраховане на слухове сприйняття і залежить від реакції слухачів...; передбачає безпосередню присутність адреса мовлення, що дає можливість мовцеві змінювати своє мовлення залежно від реакції слухача... підготовлене (сплановане) і спонтанне; звучне, вимовне, форма існування мови, протиставлена писемній мові"; "мова, втілена у звуках, сприймана на слух, одна з двох (писемна) форм реального існування мови як засобу комунікації"; "мовлення, якому характерне прагнення до самостійності, предикативності (дієслівності) відрізків мовлення, менших, ніж речення"; "мовлення, яке характеризується більш вільним відношенням до літературної норми" [10; 513].

Психологічні словники усне мовлення визначають таким чином: вербальне (словесне) спілкування за допомогою мовних засобів, що сприймаються на слух; зовнішнє мовлення, що вимовляється та сприймається на слух [9; 326].

У педагогічних словниках усне мовлення розглядається як зовнішнє мовлення, що може бути діалогічним і монологічним. Діалогічне або розмовне взагалі буває не повністю розгорнутим, адже воно ситуативне, в ньому багато не промовляється, а мається на увазі завдяки контексту, зрозумілому тим, хто розмовляє.

Науковці також по-різному визначають "усне мовлення". Так, І.О.Синиця усне мовлення тлумачить як вихідну форму існування мови, засіб безпосереднього спілкування в присутності обох мовців. Усне мовлення, за словами Ж.Вандрієса, "має надто багато рис алогічності, неорганізованості й безпорадності" [4; 8], а в психологічному плані, продовжує вчений, воно зливається з характеристикою, власне, афектованої мови. "Для усної мови, - пише Ж.Вандрієс характерне те, що вона обмежується підкреслюванням тільки вершин думки; вона висуває ці (останні) на перший план, і вони домінують у фразі. Логічні ж відношення слів і членів речення між собою або виражені тільки неповно, через, якщо це можна, інтонацію і жест або ж не виражаються зовсім і їх треба вгадати" [4; 143-144].

У такому самому дусі характеризує усне мовлення і Ш.Баллі, доходячи низки висновків не на "користь" усного мовлення.

За А.Х.Баранником, усне мовлення – це "вербальне (словесне) узагальнення за допомогою мовних засобів, що сприймаються на слух. У процесах народження усного мовлення виокремлюються ланки орієнтування, одночасного планування (програмування), мовленнєвої реалізації та контролю" [2; 305].

Зауважимо, що усне мовлення має низку особливостей, зумовлених саме усною формою її існування. Вплив форми існування мови настільки великий, що ці особливості виявляють себе незалежно від ступеня присутності в мовленні мовленнєвих чи книжних елементів. Для мовця усне мовлення може бути як підготовленим (повідь, лекція), так і непідготовленим (розмовне мовлення).

Натомість для слухачів мовлення завжди непідготовлене, спонтанне, тому мовець вимушений враховувати цей факт. Він свідомо чи не свідомо повинен будувати своє мовлення, розраховуючи на його успішне сприйняття за тієї умови, що для слухача в будь – якому випадку воно буде непідготовленим. Ця настанова значною мірою визначає лексико-синтаксичні параметри усного мовлення: невелика довжина речення, по можливості менше вживання віддієслівних слів, спеціальні типи конструкцій, повтори, звертання до співрозмовника і т. ін. Усна форма мовлення подавляє ознаки книжного мовлення.

Окремі вчені (О.А.Земська) усне мовлення щільно пов'язує з таким параметром, як непідготовленість: "Непідготовлене мовлення, пише О.А.Земська, - це таке, що не готується заздалегідь, а породжується одночасно із виголошуванням" [11; 7].

Відтак, вважає автор, термін "усне мовлення" не слід використовувати як синонімічний до таких, як "звучне", або "таке, що виголошується", оскільки не всіляке мовлення, що виголошується чи чується, можна віднести до усної форми мовлення. Учені (Н.Д. Андрєєв, О.А. Земська, Т.О. Ладиженська), вважають, що головною ознакою усного мовлення є те, що "тексти, які породжуються, створюються безпосередньо в процесі говоріння". Відтак, мовлення звукове, що сприймається на слух і створюється в процесі словесної імпровізації.

Водночас усне мовлення характеризується простими граматичними конструкціями та має суб'єктивний відтінок, оскільки слова ми наповнюємо зрозумілим змістом.

За словами Т.О.Ладиженської, у процесі усного мовлення "використання мовних засобів і їх обміркований відбір взаємопов'язані" [7; 5]. Усне мовлення виникло й існує як звукове, вимовне, почуте. Натомість не кожне вимовне і почуте мовлення може бути віднесене до усної форми мовлення, оскільки усне мовлення може бути записане, а писемне – вимовне [7; 11]. Для усного мовлення, як для мовлення, що склалось у момент говоріння, характерні дві особливості: надмірність і лаконізм усного мовлення, уривчастість усного мовлення.

Основною і найважливішою ознакою розвитку усного українського літературного мовлення є розширення сфер його функціонування, його комунікативної ролі. Все це закономірно впливає на його стильове збагачення. Усне мовлення постійно поповнюється новою лексикою і фразеологією, у ньому виробляються стилістичні прийоми їх найефективнішого використання, урізноманітнюються синтаксичні конструкції, набуваючи жанрової специфіки, потрібної чіткості та

стильової виразності. Усне літературне мовлення звільняється від русизмів, не властивих українській мові синтаксичних зворотів, вульгаризмів, спотворених слів. Зростає загальна культура усного мовлення. Усне мовлення "у більшій своїй частині функціонує як розмовне мовлення в ситуації бесіди" і народжується з безпосереднього переживання. Воно має такі специфічні риси, як інтонація, додаткові рухи, жести, міміка. Інтонаційна виразність мовлення може підкреслити, посилити творчий задум автора... або видозмінити, спотворити його [1; 198].

Особливо велика роль у спілкуванні на основі усного мовлення належить жестам. Жест, як інтонація, багатофункціональний. Деякі жести за своїми функціями можуть бути уподібнені вказівним словам: вказівка на напрям руху, вказівка на певний предмет. Він може підкреслювати значення окремих слів чи частин речення, здатний виражати емоційний стан того, хто говорить. Як і у випадку із звуковими компонентами, жест і слово можуть мати різну спрямованість. Якщо, наприклад, розмовляють двоє і входить третій, то один з тих, хто говорить, жестом може попросити його почекати, запросити присісти і т. ін., тоді як його мовлення продовжує бути зверненим до співрозмовника.

Науковці (Д.Х. Баранник, О.О. Лаптева, А.А. Нікольський, О.Б. Сиротиніна, А.Б. Шапіра та ін.) виокремлюють такі лінгвістичні особливості усного мовлення: вільний порядок слів у реченні; повтор окремих слів, словосполучень і частин речення; вживання простих, неповних речень; синтаксична незавершеність речення, зовнішні корекції; тенденції до розчленування висловлювань, що виявляються в широкому використанні присднувальних та вставних конструкцій; повторення прикметника перед постпозитивним визначенням; недослівний характер відтворення прямої мови; надлишок словесної інформації, що виступає у використанні уточнювальних зворотів, парафраз, у повторах окремих членів речення; використання різноманітних за структурою "контактних словесних формул". До лінгвістичних особливостей усного мовлення також відносять: еліптичність; ситуативність, що дозволяє співвідносити мовні та немовні засоби вираження в цілеспрямованому здійсненні мовленнєвого акту; клішованість, яка сприяє стягненню усного мовлення, підсиленню його ситуативної спрямованості, опори на вербальну пам'ять, підвищенню економічності та реалізації висловлювання; фразеологічність, що виводить мовленнєву комунікацію за межі винятково прагматичного інформаційного обміну, вносить у нього конотативний аспект, підвищує його ефективність, збагачує діапазон варіювання у вузлових точках мовленнєвого ланцюжка; повторення окремих слів, словосполучень і частин речення.

Який же взаємозв'язок "усного" і "розмовного мовлення"? Так терміни "усне" і "розмовне мовлення", "монологічне мовлення", "діалогічне мовлення", "спонтанне розмовне мовлення" слід чітко диференціювати для того, щоб дійти висновків щодо завдань та змісту роботи з розвитку навичок розмовного мовлення дітей. Ці поняття не є тотожними: розмовне і усне мовлення, точніше розмовний стиль і усна форма мовлення – поняття, не рівнозначні, не однорідні. Під розмовним мовленням подекуди розуміють будь – яке мовлення в усній формі, побутове чи невимушене літературне мовлення. Лінгвісти, у першому випадку, застосовують термін "усне мовлення", у другому – "побутове мовлення", у третьому – "літературне розмовне мовлення".

Порівнюючи ці терміни, слід відзначити, що перший – "усне мовлення" – охоплює всі інші. Це будь – яке мовлення: від лекції до побутового мовлення. Побутове мовлення також охоплює просторіччя, яке однак не належить до літературного розмовного мовлення. Отже, стає очевидним, що ці поняття відмінні. Несинонімічність термінів "усне мовлення" і "розмовне мовлення" безперечна: перше поняття охоплює розмовні і книжні елементи, друге – існує як в усній, так і в письмовій формі, тому дуже часто використовується термін – "усно – розмовного мовлення". Зазначимо, що справжнє, безпосередньо живе розмовне мовлення є усним. Тільки усному мовленню притаманні всі ознаки "розмовності" – жести, міміка, ритміко – інтонаційні.

Зауважимо, що й у дошкільній лінгводидактиці існує невизначеність із функціональною характеристикою розмовного мовлення, хоча безперечно саме в дошкільному віці започатковується спілкування розмовним мовленням.

Відтак, звернемося до змістового аспекту розвитку розмовного мовлення в дітей дошкільного віку.

Зміст навчання дітей усного зв'язного мовлення (діалогічного, монологічного) подано у варіативних програмах виховання і навчання дітей у дошкільних навчальних закладах. У цьому зв'язку було проаналізовано розділ "Мовленнєве спілкування" і "Розвиток мовлення дітей" у різних програмах, за якими працюють вихователі дошкільних закладів.

Зауважимо, що в жодній програмі немає підрозділу "Розмовне мовлення". Назву мовленнєвих розділів у варіативних програмах подано в таблиці 1.

Відтак, аналіз програм засвідчив, що в програмі "Малятко" [8] у розділі "Мовленнєве спілкування" є підрозділ "Наші співрозмовники", натомість у його змісті не відбито безпосередньо розвиток розмовного мовлення, автори програми більше акцентують увагу на розвиток діалогічного мовлення, наприклад, "вести діалог на запропоновані теми" і далі подається перелік тем. У рубриці "Спілкування з дорослими" від вихователя вимагається навчити дітей "вільно спілкуватись з вихователем та іншими дорослими, виявляти ініціативу в добірї теми спілкування; додержувати всіх форм ввічливості в розмові зі знайомими і незнайомими дорослими.

У рубриці "Спілкування з однолітками" зазначено: "вести різні форми діалогу в невимушеній розмові на занятті", хоча на занятті навряд чи можлива невимушена розмова, адже це організована, стимульована форма. Всі інші завдання стосуються розвитку діалогічного мовлення [8].

У програмі "Дитина" підрозділ названо "Ми розмовляємо", але на жаль, у жодній віковій групі нічого не сказано про розвиток розмовного мовлення. Так, у молодшій групі передбачається "вправляти дітей у діалогічному мовленні (розмова з лялькою, звертання одне до одного з проханням, запитанням. Вираження подяки). В усіх інших групах звертається увага на виховання в дітей культури мовлення, етики мовлення та виразності мовлення. Наприклад: "Привчати дітей говорити чітко, виразно, в нормальному темпі, нормальною силою голосу; удосконалювати вміння передавати інтонацію мовлення героїв казок та оповідань під час ігор-драматизацій" [5: 220].

Таблиця 1

Назва мовленнєвих розділів у варіативних програмах

Програма	Назва розділів і підрозділів
"Малятко" [8]	"Мовленнєве спілкування": - У світі слів. У світі звуків. Дитяча граматики. - Наші співрозмовники: спілкування з дорослими. Спілкування з однолітками.

	Етичні засади спілкування. Маленькі оповідачі.
"Дитина" [5]	"Мова рідна, слово рідне": - У світі звуків. Слово до слова зложиться мова. У країні граматики. "Ми розмовляємо".
Дитина в дошкільні роки [6]	"Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування, розвиток мовлення": - Звукова культура мовлення, словникова робота, образне мовлення, граматична правильність мовлення, зв'язне мовлення: діалогічне та розмовне, монологічне мовлення.
Мовленнєвий компонент дошкільної освіти [3]	Навчально-мовленнєва діяльність: словникова робота, образне мовлення, мовленнєвий етикет, звукова культура мовлення, граматична правильність мовлення, зв'язне мовлення.

У програмі "Дитина в дошкільні роки" [6] в підрозділі "Зв'язне мовлення" є рубрика "Діалогічне та розмовне мовлення" в якій зазначено: "учити дітей самостійно вступати в невимушену розмову з дорослими та іншими дітьми, підтримувати запропоновану тему розмови, звертатись із запитаннями до інших, відповідати на запитання дітей; уміти вести полілог (трое – п'ятеро дітей) як у невимушеній розмові, так і під час організованих занять; у тактовній формі виявляти незгоду, відмову" [6; 127].

У програмі "Мовленнєвий компонент дошкільної освіти" також у підрозділі "Зв'язне мовлення" є рубрика "Діалогічне і розмовне мовлення", у якій зазначено таке: "Виявляти ініціативу та підтримувати розмову, запропоновану дорослими; вміти починати розмову, використовуючи вставні слова і речення, стверджувальні слова (так, саме так, отож, еге ж, аякже), заперечні слова – речення (ні! Ой, ні! Ні в якому разі! Не можу); формувати вміння вести розпитування, засвоїти ласкаво – лагідні форми звертання; виявляти ініціативу в розмові з незнайомими дорослими" [3: 88].

Як бачимо найбільш повно і дотично визначено завдання з розвитку розмовного мовлення у тематичній програмі "Мовленнєвий компонент дошкільної освіти".

Вважаємо значимим недоробком програм, що в молодших групах не виокремлено підрозділ "Розвиток розмовного мовлення дітей".

Отже, аналіз програмного забезпечення дошкільних закладів засвідчив, що й у науково-методичному обігу дошкільної галузі лінгводидактики змішують поняття "розмовне мовлення" і "діалогічне мовлення".

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабич Н.Д.* Основи культури мовлення / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990.
2. *Баранник Д.Х.* Усне монологічне мовлення: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філолог. наук / Д.Х. Баранник. – К., 1969.
3. *Богущ А.М.* Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богущ. – Одеса: "Ярославль", 2004.
4. *Вандриес Ж.* Язык / Ж. Вандриес. – М., 1937.
5. *Дитина.* Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку. – К., 2003.
6. *Дитина в дошкільні роки.* Програма розвитку, навчання та виховання. – Запоріжжя, 2000.
7. *Ладыженская Т.А.* Анализ устной речи учащихся V-VIII клас сов. / Т.А. Ладыженская. – М.: АПН РСФСР, 1963.
8. *Малютко.* Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку / Вид. 2 допрацьоване і доповнене. – К., 1999.
9. *Психологический словарь* / [под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др.]. – М.: "Педагогика", 1983.
10. *Розенталь Д.Э.* Словарь – справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М., 1986.
11. *Русская разговорная речь* / [ред. А.Е. Земская]. – М.: "Наука", 1973.

Подано до редакції 24.04.09

РЕЗЮМЕ

В статье представлен анализ вариативных программ для дошкольных учреждений по развитию разговорной речи детей в разных возрастных группах. Дается определение разговорной речи как разновидности устной речи.

РЕЗЮМЕ

У статті подається аналіз варіативних програм для дошкільних закладів по розвитку розмовного мовлення дітей в різних вікових групах. Дається визначення розмовного мовлення як різновиду усного мовлення.

SUMMARY

The article presents an analysis of variation's programs for pre – school institutions for the development of spoken language of children in different age's groups. It is the definition of conversational speech as variety of an oral speech.

Ключевые слова: устная речь, разговорная речь, дети дошкольного возраста.

Ключові слова: усне мовлення, розмовне мовлення, діти дошкільного віку.

Keywords: oral speech, colloquial speech, children of pre-school age.
